

VAN VETERINAIR EN PAARDENMEESTER VIA VEEARTS TOT DIERENARTS

EEN ETYMOLOGISCH KIJKJE IN DE EVOLUTIE VAN DE DIERGENEESKUNDE ALS SPIEGEL VAN (OVERWEGEND) MENSELIJK WELZIJN

Van Mensen en Dieren: Deel 1

Luc Devriese

48

Samenvatting

In meerdere talen weerspiegelen de wisselende namen gegeven aan de geneeskunde van de dieren en haar beoefenaars belangrijke verschuivingen. Meestal hebben deze te maken met de diersoorten die van overheersende betekenis waren in bepaalde perioden. De termen veterinarius, mulomedicus (muilezelgenezer) en hippiater (paardenarts) ontstonden in de Latijn en Grieks sprekende wereld waarin, ezels, muilezels, muildieren en paarden heel belangrijk waren. Last- en trekdieren (Latijn: veterina) verrichtten de zware arbeid die de mensen voordien eigenhandig of met primitief handgereedschap zelf moesten uitvoeren. Ze droegen aanzienlijk bij tot de vooruitgang van de mensheid. De veterinarius kon hierbij een steentje bijdragen, in de eerste plaats als 'muilezelverzorger' en in zekere mate ook als medicus veterinarius, als (overwegend) muilezelheler.

Paarden speelden een beslissende rol in de oorlogsvoering. Het ridderwezen ('ridder' afgeleid van 'ruiter') bereikte in de middeleeuwse samenleving een hoge status. Het paard, het paardrijden en alles wat er bij hoort, bleven hoog in aanzien ook nadat de militaire betekenis van deze dieren verdween. Dit zien we in termen als maarschalk (maréchal, oorspronkelijk paardenverzorger - staljongen) en paardenmeester, Pferdarzt in het Duits.

In de 20ste eeuw werd de benaming veearts (arts: uit het Grieks archos en iatros: leidend genezer) populair. Dit reflecteerde een grote verandering in de maatschappij. Kwaliteitsvoedsel werd meer algemeen verkrijgbaar en goedkoper door verbeterde productiemethoden in de landbouw en de sterk uitbreidende veeteelt waarin de veearts een belangrijke rol had.

Verhoging van de levensstandaard leidde er toe dat het mogelijk werd veel zorg (en geld) te besteden aan 'niet-productieve' dieren, aan de gezelschapsdieren. Dierenwelzijn werd actueel in een tijd overheerst door massale industriële veehouderij. Het is in deze context dat de veearts veranderde in dierenarts.

In het Frans en het Engels en in mindere mate in het Duits en het Nederlands bleef de term veterinaire (vétérinaire, veterinarian, Veterinär) in gebruik. Deze benaming werd actief gepropageerd door de laat-18de en vroeg 19de-eeuwse stichters van de eerste scholen voor diergeneeskundig onderwijs en de eerste verenigingen van gediplomeerden in dergelijke instellingen. Wellicht waren zij zich niet bewust van de etymologie van deze schijnbaar niet-diersoort specifieke benaming, ontstaan in de Romeinse tijd: betrekking hebbend op lastdieren (pakezels, muilezels en muildieren vooral). Eigenlijk is het jammer dat niemand daarvan nog weet heeft. De enorme rol die deze nederige dieren ooit speelden in de verlossing van het mensdom van slafelijke arbeid, en wellicht ook van slavernij zelf, blijft zo goed als onbekend.

Inleiding

Hedendaagse dierenartsen behandelen een brede waaier van diersoorten en huisdierrassen. Domesticatie en voortdurende selectie veranderde hun uitzicht en gedragingen aanzienlijk. Het lijkt bijna onbegrijpelijk dat zowel de piepkleine Chiwawa als de grote Deense Dog uit een en dezelfde diersoort afstammen, de wolf, en dat deze ongelooflijke variatie bekomen werd door aangehouden selectie zonder enige genetische manipulatie. Doorheen de tijd veranderde het diergeneeskundig handelen aanzienlijk en dat heeft niet enkel te maken met de vooruitgang van de geneeskunde, maar ook met de aard van de door de mens als huisdieren gehouden soorten.

In deze bijdrage gaan we op zoek in de geschreven geschiedenis vanaf zo ongeveer 2000 jaar geleden naar de grote lijnen van het diergeneeskundige bedrijf en naar de termen die daarvoor gebruikt werden. We merken dat deze belangrijke veranderingen in het menselijk welzijn weerspiegelen. We zijn getuige van een evolutie vanuit een toestand waarin veel mensen, of zelfs de meesten in de 'beschaafde' antieke culturen, in slavernij leefden, naar de actuele situatie waarin veel, of zelfs de meeste mensen levend in welvarende landen het zich kunnen veroorloven veel zorg te besteden aan hun gezelschapsdieren. Ze kunnen zich zelfs engageren in dierenrechtenactivisme en...

ze betalen de soms aanzienlijke bedragen die gesofisticeerde diergeneeskundige behandelingen van hun lievelingsdieren met zich meebrengen. Gezien de complexiteit van het onderwerp beperken we ons tot linguïstische aspecten ervan. Nog een bijkomende beperking ligt in de onderzochte talen: de onze en de buurtalen.

Veterinarius: verzorger van lastdieren

Veterinair draagt nog de vorm van bijvoeglijk naamwoord in zich, afgeleid van het Latijnse medicus veterinarius. In het Nederlands is het als zelfstandig naamwoord enkel goed verspreid in de volkstaal: de 'vetrinairs' zus en zo. Het Engels kent de veterinarian als beroepsnaam, dikwijls afgekort tot vet. Men heeft het over the vets. De adjectiefvorm is veterinary. In het Frans is de Latijnse bijvoeglijke woordvorm nog goed herkenbaar: zowel le médecin vétérinaire als le vétérinaire zijn courant.

In de Romeinse samenleving werd het buitenleven en de landbouwwitbating hoog geacht; denken we maar aan de villa's, die eigenlijk kunnen beschouwd worden als 'herenboerderijen'. Verhandelingen over de technische aspecten van het bedrijf waren populair. Zo zal het wel geen toeval zijn dat het woord veterinarius voor het eerst te lezen valt in de meest uitgebreide daarvan in de klassieke tijd: het werk 'De re rustica' van Columella (ca. 60 NC). De term heeft er echter geen betrekking op geneeskundige dierzorg, maar op diervoorzorg, kweek, voeding, etc., maar dan wel van 'lastdieren' (beasts of burden, bêtes de somme). Dat waren in het Middellandse Zeegebied in hoofdzaak ezeltjes voor vervoer op de rug (pakdieren), muilezels en muildieren (kruisingen met paarden) voor het trekken van karren en sleden (trekdieren). Veterinarius is afgeleid van veterinum (lastdier, ook veterinus en veterina geschreven). De etymologie van veterinum zelf lijkt onzeker. Het is ofwel een contractie uit vehere (trekken) zoals in vehikel (Littré, 1877, Dictionnaire de la Langue française) of, zoals in recentere werken aangegeven, een afleiding van vetus (oud), zoals in veteraan. 'Oud' zou dan moeten betekenen: te oud voor ander werk (militair of wedrennen) of, waarschijnlijker toch, oud, vol-groeid genoeg om te kunnen trekken (Dictionnaire historique de la langue française, 1992; Chambers Dictionary of Etymology, 1988; Klein's Comprehensive Etymological Dictionary, 1971). Hoe het ook zij, over de connotatie met lastdier kan geen twijfel bestaan.

Het duurde niet lang tot de medicus veterinarius op de proppen kwam, in inscripties van huizen of grafmonumentjes bvb., naast de medicus jumentarius (eveneens in verband met lastdieren), de medicus pecuarius (runderen) en zelfs de medicus equarius (paardenheler). Maar rond de Middellandse Zee was de mulomedicus ongetwijfeld de belangrijkste. Deze term mag er bijna als een synoniem van het blijkbaar minder gebruikte medicus veterinarius beschouwd worden. Muilezels waren uitermate belangrijk, niet enkel voor

het dagelijkse werk op het land, maar ook in de oorlogsvoering. Ze waren van doorslaggevende betekenis in de welbekende veroveringspoging door Hannibal die met (slechts enkele) olifanten en vooral veel ezels en muilezels over de Alpen en de Apennijnen trok (3de eeuw VC). De uitermate goed georganiseerde Romeinse legers kenden echter eveneens de waarde van logistiek, met ezels en ezel-paard kruisingen als belangrijkste element (afb. 1). Nog niet zodanig lang geleden, tijdens de slag om Monte Casino (1944), een welbekende zware episode van wereldoorlog II speelden ze een belangrijke rol en... betaalden er een hoge tol.

Afb. 1: Zo worden veterina gemaakt. Muilezels zijn (zelf vrijwel steeds onvruchtbare) kruisingen tussen paardenhengsten en ezelmarters. De zeldzamere muildieren zijn de vrucht van paardenmerries en ezelhengsten.

De rol van de lastdieren in de evolutie van de het menselijk welzijn is zwaar onderschat, wordt zelfs nauwelijks vermeld. Nochtans waren zij het die, althans in het grootste deel van de wereld waar ze bekend waren, de mensen verlost van de zwaarste slafelijke arbeid, waartoe deze sukkel volgens de bijbel na de zondeval en de verdrijving uit het Aards Paradijs veroordeeld waren. Zonder deze dieren moesten - transport over water buiten beschouwing gelaten - vrouwen zowel als mannen alles zelf dragen en vervoeren, op hun schouders, rug, hoofd, onder hun eigen armen. Tijdens de lange weg van eerste armzalig groeiende en schaars gezaaide of geplante gewassen naar een behoorlijk ontwikkelde landbouw, begonnen trekdieren hulp te leveren om primitieve ploegen met metalen ploegschaar te trekken.

Ze hielpen grote delen van de menselijke bevolking verlossen van de slavernij, algemeen aanwezig in de Romeinse samenleving en tijdens de vroege middeleeuwen. Mensen werden gehouden door, waren eigendom van de heren en hun families op nagenoeg dezelfde wijze als de huisdieren. Zij hoorden bij het mancipium of dominium (domein, afgeleid van domus, huis), vandaar

de domesticus ('domestiek' in onze dialecten). Slaven en lastdieren (animaux domestiques, domestic animals, huisdieren) kregen zelfs een gelijkaardige procedure in het Romeinse recht handelend over koopvernietigende gebreken (de actio redhibitoria).

Hierin zou verandering komen. De Franse militaire historicus Lefèbvre des Noëttes publiceerde in 1931 een curieuze geschiedenis van het gespan (l'attelage) waarin hij zover ging te stellen dat het stilaan verdwijnen van de slavernij uit onze streken vanaf de 10de eeuw te verklaren is door de verspreiding in de zelfde periode van het schoudergareel¹. Dit maakt immers een sterk verhoogde trekkracht mogelijk. Hoewel de evolutie van het gespan door Lefèbvre te simplistisch voorgesteld werd², moeten de lastdieren, samen met andere verbeteringen in de landbouwtechnieken daarin een rol gespeeld hebben. Ze namen immers het slavenwerk voor een groot gedeelte over, of juister gesteld: zij namen taken waar die anders onmogelijk konden vervuld worden. De akkerbouw kon zich vanuit de schrale lichte zandbodem verbreiden tot de vruchtbare, maar zware alluviale of leemgronden. Zo hielden ze een waarachtige 'giant leap for mankind' tot stand komen (afb. 2).

Afb. 2: Niet enkel paardachtigen, ook runderachtigen werden en worden ingespannen (Indisch subcontinent, 2000 à 2500 VC). Denk aan het verhaal van Saïdjah en Adinda uit Max Havelaar.

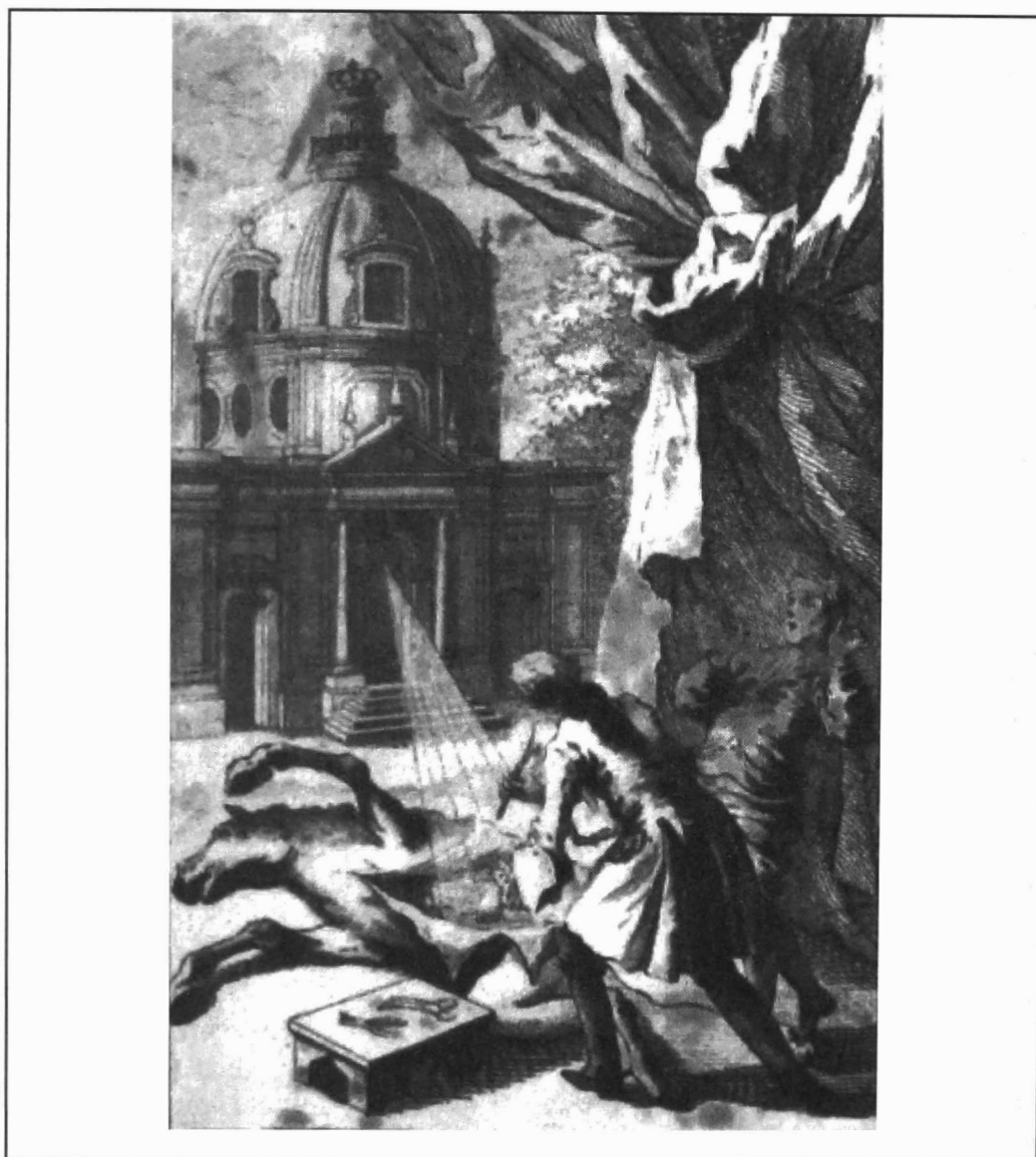
Aan het einde van dit tekstdeeltje over antieke tijden en toestanden, komt het allicht niet meer onverwacht te vernemen dat het eerste volledige diergeneeskundige werk de titel 'Digestorum artis mulomedicinae libri' droeg. Deze 'boeken' (libri) met een 'digest' van de muilezelgeneeskunst (artis, genitief van ars: kunst) werden geschreven door Vegetius (Publius Renatus) tegen het einde van de 5de of het begin van de 6de eeuw NC. Deze auteur publiceerde vooral over technieken van oorlogsvoering en het is in deze context dat zijn interesse voor muilezels moet gesitueerd worden. Vertalingen in het Duits (1532), Italiaans (1543), Frans (1563) en Engels (1748) van dit werk en

van Columella's 'De re rustica' beïnvloedden in hoge mate de verdere diergeneeskundige literatuur van die tijd³.

Dat het menselijk welzijn enorm profiteerde van de introductie van de huisdieren is zonneklaar. De andere zijde van de medaille valt moeilijker te interpreteren en te becommentariëren. Vermoedelijk droegen de meeste eigenaars en verzorgers (de veterinarii!) in die eeuwen veel zorg voor hun kostbare lastdieren. Men probeerde al het mogelijke en het onmogelijke, inclusief witte magie⁴, om de dieren te genezen, terwijl de geneeskunst embryonaal was en veel recepten en 'geneeskundige' interventies in onze ogen primitief, zelfs barbaars lijken. Meestal waren het ervaren herders (schapers in de Vlaamse dialecten) en koeiers (boevers, uit het Oudfrans bouef, bouvier, later geëvolueerd tot paardenknecht). Het waren vooral 'wijze' oude lieden, bijna sjamanen, die dergelijke taken op zich namen. Meerderen onder hen werden uiterst bedreven in verloskundige en chirurgische ingrepen. Bij dit laatste moeten speciaal de veesnijders (castrators) vermeld worden⁵.

Het valt niet mee te achterhalen of genegenheid tot dieren belangrijk was in die tijden toen de meeste mensen in levensomstandigheden verkeerden die niet zelden precair waren en geen fantasietjes toelieten ten bate van huisdieren die in zekere mate zelfs voedsel-competitief konden zijn. Toch bestaan er aanwijzingen voor. Een bekend type sprookjes verhaalt hoe oude nutteloos geworden ezels die door hun meestal rijke eigenaars buiten gegooid waren, er op een of andere manier in slaagden de aandacht van hun vroegere meesters op hun lot te trekken, waarna ze een goed pensioen (en pension) kregen. Deze verhaaltjes werden verteld over Perzische koningen, over de blinde Byzantijnse keizer Theodosius en over zowel Karel de Grote als Karel V. Het 'oude ezilverhaal' was een vaste waarde onder de vele volksvertellingen over deze 'Keizer Karel'⁶. Bekender en mooier nog is het verhaal van de vier Bremer stadsmuzikanten, in opstand gekomen en weggevlucht van hun slechte meester.

Veel en veel belangrijker dan dat lijkt toch de rol van de huisdieren in dienst van de mens. De veterinarii verzorgden de lastdieren omdat ze nuttig waren. *Vétérinaire* (art *vétérinaire*) werd in de 16de eeuw vanuit de Latijnse bronnen geïntroduceerd in het Frans (*Dictionnaire historique*, 1992) en het woord *veterinarian* verscheen in 1643 voor het eerst in een Engelse tekst (*Chambers Dictionary of Etymology*, 1988). In Groot Brittannië werd de term *veterinary* tijdens de eerste decennia van de 19de eeuw gepromoot omdat hij 'geleerd' klonk en de gediplomeerden van de toen gestichte veeartsenijscholen (Londen, 1791; Edinburgh, 1823) zich daarmee konden onderscheiden van de hoefsmeden en anderen die vanouds als dierhelers optraden (afb. 3). De hoefsmeden in het bijzonder waren meestal geletterd, maar zij hadden geen noties van Latijn⁷.

Afb. 3: Een schitterende illustratie van de geest van de verlichting waarin de eerste veterinaire scholen tot stand kwamen: *lumen a lumine*. Uit het majestueuze (protserige?) gebouw van de wetenschap schijnt het licht van de kennis op de opengelegde ingewanden van paard en verlicht van daaruit de geest van de onderzoeker. De onwetendheid wendt zich verschrikt af. Frontispice bij *Elémens d'Hippiatrique*, 1751, van Claude Bourgelat, stichter van de allereerste veterinaire scholen (Lyon en Alfort-Parijs) en zelf medewerker aan de encyclopedie van Denis Diderot en Jean le Rond d'Alembert.

De veronderstelde algemene betekenis van de term 'veterinair' die te maken zou (kunnen) hebben met allerhande diersoorten, was wellicht een factor die meespeelde in deze keuze. Niemand scheen zich bewust van de etymologie zoals hierboven aangegeven.

Een verdere term die populair werd was en nog steeds is in de Angelsaksische wereld, is de *veterinary surgeon*. *Surgeon*, afgeleid van de middeleeuwse *master surgeon*, is homoloog met onze chirurgijn en meester chirurgijn en chirurgijn - barbier. Deze 'ambachtslieden' waren dikwijls vermaard om hun handigheid. De benaming is afgeleid van het Griekse *kheirourgia* (χειρουργία

‘handwerk’, van kheir, hand en ergon, werk). Verschillende (humaan-medicische) chirurgijnen volgden cursus aan de eerste scholen voor diergeneeskunde en ze droegen bij tot het succes van deze jonge instellingen⁸. Noteer dat medicus uit dezelfde woordstam afgeleid werd als ‘mediteren’. In die tijd werden de medici niet verondersteld hun handen vuil te maken aan mensen, laat staan dieren.

Hippiater, maarschalk, paardenmeester

Muilezels behoren tot de Equidae familie (de paardachtigen), maar dat was niet de reden waarom de titel van de (tweede) Franse vertaling van Vegetius werk over ‘muilezelgeneeskunde’ door Saboureux de la Bonnetterie (1783) veranderde in ‘L’art vétérinaire ou l’hippiatrique de Vegetius Renuatus’. De standing van het paard was immers allesoverheersend geworden en dit brengt ons bij de Griekse hippiater (hippos - paard, iatrein - helen: paardenezer). De term is oud en was in de antieke wereld veel meer verbreid dan zijn Latijnse tegenhanger medicus equarius. Werken verschenen waarin het paard alles domineerde. Dit kan men onder andere afleiden uit de titel ‘Hippiatrica’, de meest veelomvattende Byzantijnse compilatie (9de of 10de eeuw NC) van Griekse diergeneeskundige teksten die tot in die tijd bewaard bleven.

Paarden werden hoog geacht in de Grieks - Helleense wereld. Talrijke prachtige kunstwerken getuigen hiervan. Wagenrennen waren enorm populair. In de West-Europese wereld groeide het belang van de ruitery in de oorlogsvoering vanaf de tijd van Karel Martel (slag aan de Berrivier bij Narbonne, 737) tot dit in de eerste eeuwen van het tweede millennium een geïnstitutionaliseerd onderdeel werd van het feodale bestel. Hierin moest de vazal dienst verlenen door o.a. deelname aan de equitatio of cavalcata, de krijgsexpedities of escortes van zijn leenheer⁹. De wetenschappelijke naam van het paard *Equus caballus*; caballus (waaruit cheval, cavalcade, etc.) is de soortnaam en onderscheidt het paard van de ezel (*Equus asinus*) en andere paardachtigen. Het stijgend belang van de ruitery was in belangrijke mate het gevolg van de introductie van de breidel en de stijgbeugel. De breidel hield het paard beter in bedwang en dank zij de stijgbeugels bleven de zwaar gepantserde ruiters (hopelijk) in het zadel tijdens de heftige man-paard clashes, vast onderdeel van middeleeuwse veldslagen.

Het voetvolk werd als minderwaardig beschouwd, ook al konden dergelijke eenheden met hun booggeschut zware verliezen toebrengen aan de vijand. Zij vormden de infanterie. Deze term is afgeleid van infans (kind), waarbij moet vermeld worden dat ‘kind’ in de middeleeuwse betekenis duidt op iedereen die niet op zich zelf kan staan, dus ook op volwassen onvrijen. In de ridderwereld kwam dit neer op elkeen die zich geen paard kon veroorloven. Het laat-14de-eeuwse Kerelslied uit het Gruuthuse handschrift, ontstaan in aristocratisch milieu tijdens of na de opstanden van stedelijk en boerenpro-

letariaat in Vlaanderen, geeft een idee van het meerderwaardigheidsgevoel van de ruters (ridders) tegenover 'de kerels' (de ruwe boerenkinkels) die 'van quader aert' zijn, want 'si willen de ruters dwinghen'¹⁰. Tegenover de ook letterlijk laag gepositioneerde infanterieman stond, of liever, zat hoogverheven, de ridder (ruiter, Ritter, chevalier). Tot in de dagen van Don Quichote op zijn arme Rosinante (1605 en 1615) werd het ridderschap (Eng. chivalry) geassocieerd met idealen van eer, grootmoedigheid en hoofse liefde. Ook nu heeft men het nog wel eens over 'hare cavalier', al denkt niemand daar nog aan een paard bij...

Afb. 4: *Op perfecte rijpaarden in een (voor hen) perfecte wereld: John and Sophia Musters riding out at Colwick Hall (George Stubbs, 1777, privé collectie). Stubbs (1724 -1806), 'equestrian painter' en 'animalier', een van de beste 18de-eeuwse Engelse schilders, bestudeerde zijn leven lang het paard en publiceerde een hoog geprezen Anatomy of the Horse (1766).*

Dit alles verklaart ruimschoots het hoge prestige van het paard (afb. 4) en van allen die daar beroepshalve mee bezig waren. Een uitzonderlijk voorbeeld daarvan is de term maarschalk (Frans: maréchal) in zijn relatie met de dierverzorging en diergeneeskunde. Hij is samengesteld uit mare (paard, zoals ook in merrie) en schalk (jongen, zoals in schalks). Oorspronkelijk was dit inderdaad een jonge paardenknecht, maar de titel maakte een ontstellende klim tot die van de hoogste in rang in de legerleiding. Het eerste Nederlands-Latijns woordenboek gepubliceerd door Kilianus (Cornelis Abts van Kiel) in 1574 (vermeerderd in 1599) vinden we maerscalck vertaald als (1) paardenverzorger, omschreven als minister (dienaar) equorum, qui ferreos calceos (ijzeren schoenen) adfigit (bevestigt) et jubas (manen) et caudam (staart) comit (verzorgt); (2) als hoefsmid, faber ferrarius en (3) als medicus equinus,

veterinarius. Hieruit mag afgeleid worden dat het verschil tussen de groom (paardenverzorger), de hoefsmid en de paardengenezer in die tijd niet evident was (afb. 5 en 6).

57

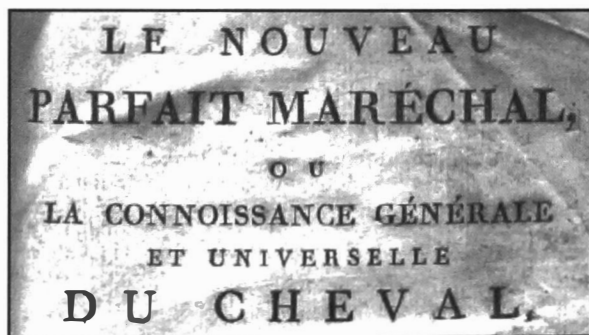
Afb. 5: Paardenknecht (maarschalk of veterinarius) met zonderling verzorgd luxepaard. Detail uit een schilderij van Roelant Savery (Kortrijk 1576 – Utrecht 1639), vanaf ca. 1604 schildert aan het Praagse hof van keizer Rudolf II.

Afb. 6: Het belangrijkste instrument van de kundige 17de- eeuwse paardenmeester hangt aan zijn gordel. Na het paard zal hij zich ook nog bekommeren om de koe en de schapen. De alamblek en de mortieren tonen dat hij beslagen is in de receptuurkunst (gravure uit *Boutique à remèdes*, Brussel 1672).

Opnieuw bracht de hoge standing van deze diersoort, grote liefde en zorg met zich mee. Soms nam dit uitzonderlijke proporties aan, zoals in sommige grooming praktijken en in 'esthetische chirurgie'. Veterinaire teksten handelden quasi uitsluitend over paarden. Typisch was dat de aandacht voor andere diersoorten zich beperkte tot een tiental bladzijden over runderen, samen met enkele over ziekten van schapen, geiten en varkens, toegevoegd aan het einde van dergelijke werken. Honden, vooral jachthonden, konden op meer attentie rekenen. Hun pracht wordt geïllustreerd in de hoofdstukken uit de kronieken van Jean Froissart over Gaston Phoebus, graaf van Foix (Pau, Zuid-Frankrijk), die een vermaarde 'Livre de Chasse' samenstelde (1387-1388). Ook de jachtvalken in de teksten en de illustraties in het werk van de geleerde Hohenstaufen keizer Frederick II van Sicilië (1194-1260) 'De ars venandi cum avibus' (Over de kunst van het jagen met vogels) zijn beroemd.

Dit alles speelde zich af in een periode tussen 1250 en 1762, die in de Duitse veterinaire-historische literatuur de 'Stallmeisterzeit' genoemd wordt¹¹. Het eindpunt wordt hier enigszins arbitrair gelegd bij de stichting van de eerste veeartsenijschool (Lyon) en de start in 1250 is gemarkeerd door de publicatie van Jordanus Ruffus (Ruffo of Rosso) van het eerste West-Europese werk over paardenkunde en paardengeneeskunde. Deze Ruffus was imperialis (keizerlijke) marescallus major aan het hof van de hoger vermelde Frederik. Het werk dat bekend werd als *De medicina equorum*, had initieel geen titel, maar het werd, typisch voor die tijd, omschreven met het 'incipit': Incipit liber (hier begint het boek) maescalcie, marestalle ...ipatorie. Deze teksten werden veelvuldig gekopieerd en de recepten doken op in tal van volksremedies. De 'veeartsenijkunst' steunde tot in de 18de eeuw zwaar op deze Ruffus¹².

Afb. 7 De maréchal was tot aan het einde van de 18de eeuw de standaardterm voor de paardenkundige - paardenarts (detail uit het titelblad van 'Le nouveau parfait maréchal' van de Garsault, 5de uitg., Parijs, 1797; collectie Museum Diergeneeskundig Verleden, Merelbeke).

Gelijkaardige teksten met analoge titels verschenen in manuscriptvorm en in druk tot in 1568 toen *Quod veterinaria medicina...* van Giovanni Philippo Ingrassia, filosoof en medicus, in Venetië gedrukt werd. Dit innovatieve werk was de eerste publicatie die de term veterinaire geneeskunde promootte. Het zou gevolgd worden door talrijke anderen, maar tot het einde van de 18de eeuw hield de maréchal stand in de toen toonaangevende Franse literatuur (afb. 7). Belangrijke en veelvuldig verspreide boeken over paardenkunde en

paardengeneeskunde droegen als titels 'Le Parfait Maréchal' (1664, Jacques de Solleysel) en 'Le nouveau parfait Maréchal' (1741, François de Garsault).

In Frankrijk en bij ons bleef de benaming maréchal ook behouden in de 19de eeuw, specifiek voor individuen zonder academische opleiding die in de uitoefening van de diergeneeskunde officieel toegelaten werden. Zij konden een patent daar toe kopen of een diploma van maréchal vétérinaire behalen. In andere landen werden gelijkaardige systemen geïntroduceerd. Opnieuw was de connotatie diergeneeskunde - paard evident. Veel of zelfs de meeste beoefenaars van de paardengeneeskunde waren trouwens hoefsmeden of zonen van hoefsmeden (in het Frans: maréchal ferrant, 'fer' is hoefijzer). Dit tweederangsdiploma werd in Frankrijk spoedig afgeschaft, maar in andere landen bleef het veel langer bestaan¹³. In België mocht de maréchal vétérinaire verder blijven werken ook nadat de eerste studenten met overheidssteun konden afstuderen in de Franse veterinaire scholen (vooral Alfort) of later in Utrecht (1821) en vanaf 1836 in Kuregem bij Brussel (afb. 8). Hun situatie werd in 1852 geregulariseerd via een examen dat later niet meer herhaald werd¹⁴.

Afb. 8: Kliniek van de Ecole vétérinaire in Kuregem (Brussel) in de tweede helft van de 19de eeuw. Litho van Emile Seeldraeyers (Gent, 1847 - Brussel, 1933). Het monumentale originele schilderij uit 1884, eveneens van zijn hand, hangt nu op een ereplaats in de naar Sart-Tilman (Universiteit Luik) verhuisde Franstalige faculteit.

In het Nederlands werden deze figuren, net als de officiële gegradueerden, paardenmeester genoemd. De benaming is nog steeds in gebruik in landelijke streken, ook al hebben de meeste van deze 'meesters' al lang weinig of niets meer te maken met paarden. De naam gaat tot minstens de 17de eeuw terug, toen in hekserijprocessen sommige beschuldigten als paarden-

meester omschreven werden¹⁵. De benaming is gerelateerd met de notie 'meester' uit de middeleeuwse ambachtswereld. Meester (en uiteraard ook de huidige master) is een contractie van magister, afgeleid van magis (meer, meerdere). Deze meester valt zonder moeite te onderscheiden van de prestigieuze Magister equitum, zoals bvb. de Master of the Horse in het United Kingdom, hoge dignitaris en derde in rang aan het koninklijk hof. Ook mogen ze niet verward worden met de slecht befaamde poester (Nederlands-Vlaams), Pfuscher (Duits) or maquignon (Frans), bedreven in het oppeppen voor de verkoop van ondeugdelijke knollen, zwakke plekken zorgvuldig verbergende, of erger.

Veearts, artist en expert

In het Nederlands was de term veearts tot in het laatste kwart van de vorige eeuw algemeen in gebruik. Het woord arts is afgeleid uit het Griekse archos (leider) en iatros (genezer): archiatros. Dat was een titel in gebruik aan het Byzantijnse en, in navolging daarvan, aan Karolingische hof en betekent 'hoofdgenezer'.

In onze streken kon de veearts echter niet concurreren met de paardenmeester (in het Duits Pferdarzt of, minder prestigieus Ross-Arzt) tot ver in de tweede helft van de vorige eeuw. Veehouders haalden de paardenmeester er bij om hun koe te verlossen. Vele dierenartsen waren tot in de twintigste eeuw overigens allerminst happig op het rundveecliënteel. Ze beschouwden dit als minderwaardig. De term veeartsenijkunde verscheen voor het eerst in druk in 1798 - 1804 (Woordenboek der Nederlandsche Taal, 1954). Dit viel samen met de stichting van de eerste scholen. De veterinaire faculteiten van Utrecht (1821) en Gent (1934) startten beiden als veeartsenijschool.

In het Duits werd de analoge term Vieharzt (Vieh en Arzt) nooit zo populair, alleszins niet in de officiële nomenclatuur. De aanduiding Vieharzneyschule werd al in de laat-18de-eeuwse stichtingsperiode vervangen door Tierarzneyschule. Deze laatste term werd vermoedelijk verkozen omdat Vieh in het Duits veelvuldig gebruikt wordt in scheldwoorden. Paarden werden trouwens niet beschouwd als ordinair Vieh, zoals blijkt uit de titulatuur Pferd- und Vieharzt.

Uitzonderlijk weerspiegelden in vroegere tijden beroepsnamen de zorg voor andere dieren dan paarden. Sommige lieden werden aangeduid als koe-meester in de reeds aangehaalde 17de-eeuwse heksenprocessen. Deze lieden hadden geen hoge standing. Ze bleven min of meer verdacht, werden zelfs gevreesd omwille van hun veronderstelde geheime kennis en mogelijke magische krachten. Dat was ook het geval met de Duitse Kue arzt¹⁶ en de Engelse cow leech (uit het Oud Engels læce: healer, læcnian: genezen). Deze lui werden soms, wellicht ironisch, aangeduid als cow-doctor. De castrator speelde een gelijkaardige rol¹⁷.

Een nogal vreemd klinkende benaming die nog lang bewaard bleef in sommige Vlaamse dorpen aan de taalgrens (Brakel, Vollezele, Hageland) en in Wallonië, was *artiest*. Meer dan waarschijnlijk is dit afgeleid van de titel gegeven aan eerste veterinaire gegradueerden in Frankrijk. Deze kregen het 'brévet de privilégie du Roi en l'art vétérinaire'. *Artist* komt van van *ars - artis* (Latijnse Genitivum), in dit geval *artis veterinariae*. Dit betekent: in de veterinaire kunst, kunst in de zin van 'kennis'. Na de Franse revolutie en in de eerste decennia van de 19de eeuw werden de diplomahouders officieel aangeduid als *artiste vétérinaire* in Frankrijk, België en Nederland, misschien omdat ze zichzelf niet als *medici* konden (of mochten?) betitelen¹⁸. Slechts later in dezelfde 19de eeuw veranderden de *artistes vétérinaires* in *médecins vétérinaires*. Beide titels onderscheidden hen van de 'leken', hoefsmeden en anderen, die feitelijk hetzelfde beroep uitoefenden. Misschien is het wel te betreuren dat deze 'artiesten' uit de spreektaal verdwenen ergens halfweg de vorige eeuw.

Nog een andere populaire aanduiding in Vlaanderen rond diezelfde tijd was *expert*. Deze term ontstond vanuit de functie van gerechtsdeskundige (*expert*), een taak die voorbehouden was aan de gediplomeerde veterinairen. De meeste zaken waarin dergelijke expertise vereist was, golden betwistingen over 'verborgen' en derhalve potentieel koopvernietigende gebreken: de *actio redhibitoria* in verband met wat in de meestal Franstalige literatuur aangeduid werd als *vices rehibitrices*. Andere officiële taken waarmee de gediplomeerden - en alleen zij - belast werden, hadden betrekking op de vleeskeuring (*expertise des viandes*), preventie en de bestrijding van de besmettelijke ziekten, de grote 'plagen'. De experts handelden in deze als 'veearts van het gouvernement' of 'rijksveearts'. Hun taak als expert onderscheidde hen meer dan wat anders van hun ongediplomeerde collega's, die bij ziekte uitbraken zelfs beschouwd werden als schadelijker dan de ziekteagentia zelf¹⁹. Een gelijkaardige titel, de *maréchal-expert*, in de Napoleontische tijd gecreëerd om aan de acute behoefte aan deskundige paardenverzorgers in de legers te voorzien, overleefde die periode niet. In sommige landelijke Vlaamse gebieden werd *expert* synoniem van veterinaire en is het woord nog steeds in gebruik.

Succesvolle officieel georganiseerde eradicatiecampagnes van runderpest (late 18de eeuw), bovine pleuropneumonie (19de eeuw), tuberculose en brucellose (20ste eeuw), alle in betrekking met runderen, droegen bij tot de nood aan, en de achting voor op universitair niveau gegradueerde veterinairen. Bovendien had de introductie van therapeutica met wetenschappelijk bewezen activiteit (antibiotica, antiparasitica,...) een enorme impact en ook dat vermeerderde het succes van de beoefenaren van deze tak van de geneeskunde.

De hedendaagse dierenarts beschikt over een breed spectrum aan producten met bewezen efficiëntie. Runderen en, in sommige streken ook schapen, kregen veel aandacht (afb. 9). Varkens en pluimvee moesten wachten op de grootschalige industriële ontwikkeling van die veeteelttak in de tweede helft

van de vorige eeuw vooraleer de veeartsen en vooral de veeartsenijkundige wetenschap op adequate wijze met hun problemen kon omgaan. Efficiënte ziektecontroleprogramma's, waarin vooral vaccinaties belangrijk zijn, droegen bij tot deze ontwikkeling. Zonder dat zou de massificatie, waarin grote aantallen infectie-gevoelige jonge dieren samen gehouden worden, onmogelijk geweest zijn. Noteer dat het woord vaccin afgeleid is van vacca (Latijn: koe). 'Blossom' de legendarische koe van Jenner's melkmeisje, ligt aan de basis van de preventie, de controle en tenslotte de uitroeiing van de gevreesde pokken, de smallpox, bij mensen. Het was de eerste werkelijk grote verwezenlijking van de wetenschappelijk gefundeerde geneeskunde en voorloper van talrijke andere.

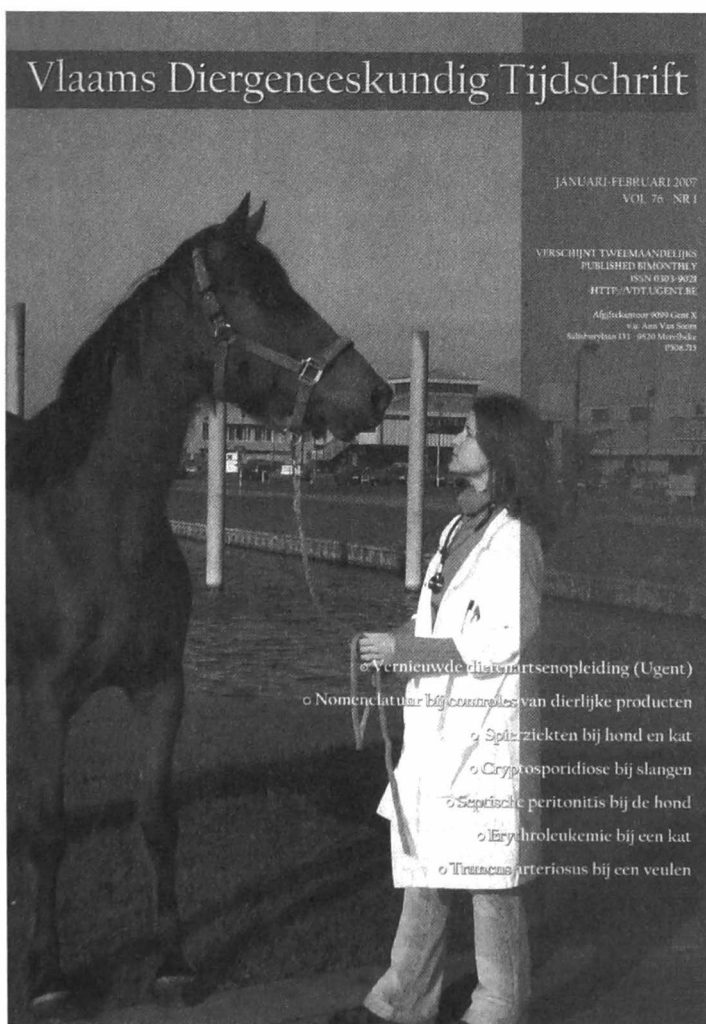

Afb. 9: Uit de tijd dat de koe nog als het ware deel uitmaakte van een boerenfamilie. Een wel heel merkwaardige foto (jaar onbekend) genomen in een onbekend Vlaams (of Waals?) dorp, (fotoverzameling DSMG Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis, Begijnhof, Sint-Amandsberg; met dank aan André Maes).

De evolutie naar schaalvergroting en industrialisering van de veeteelt startte niet veel meer dan een halve eeuw geleden. Gelijktijdig hiermee veranderde de houding van mensen tegenover dieren aanzienlijk. Deze is min of meer gerelateerd met de recente evolutie in de veehouderij. Zijn de levensomstandigheden in dergelijke 'fabrieken' aanvaardbaar vanuit (menselijk) moreel oogpunt. Moraal filosofen onderzoeken de notie 'sentient being' (voelend wezen) geïntroduceerd door Jeremy Bentham (1748-1832) en (humane) psychologen proberen inzicht te verstrekken in de allesbehalve eenvoudige mens-dier verhoudingen²⁰. Dit brengt ons bij een laatste klein hoofdstukje.

De (gezelschaps-) dierenarts

Tot ongeveer het laatste kwart van de vorige eeuw bleef veterinaire geneeskunde nagenoeg synoniem met geneeskunde van de landbouwhuisdieren. Vanaf de zeventiger jaren echter won de geneeskunde van gezelschapsdieren snel aan belang. Paardenpractici bedreven paardengeneeskunde en hun patiënten waren geen trekpaarden of oorlogspaarden meer, maar dieren gehouden voor gezelschap, sport, of zelfs als 'ornament' (afb. 10). Hetzelfde zag men gebeuren met de zogenaamde 'kleine huisdieren' (afb. 11). Aangepaste namen voor onderverdelingen, specialismen and specialisten ontstonden schijnbaar spontaan: vogelgeneeskunde, Kleintierarzt, etc.

Afb. 10. Zo ziet de huidige dierenarts er uit (hier nog als student).

De aantallen 'kleine huisdierpractici' groeiden snel aan en dit verliep parallel met een snelle vervrouwelijking van het beroep. Opnieuw volgde op deze ingrijpende verschuiving een naamsverandering. De dierenarts (companion animal vet) verving de veearts (farm animal veterinarian). Hoewel de term ouder is en al in de eerste helft van de vorige eeuw gepromoot werd door

veterinaire organisaties en universitaire faculteiten, werd de dierenarts pas na de 'explosie' van de geneeskundepraktijk van de gezelschapsdieren de standaardbenaming bij ons. In Duitsland gebeurde die verandering vroeger, zoals we hoger zagen.

Afb. 11. Het luxewereldje waarin de eerste practici voor kleine huisdieren hun praktijk uitoefenden, tenminste als we deze voorstelling van Steinlen mogen geloven. Théophile Steinlen (Vivey, 1859 – Parijs, 1923), de 'meester van Montmartre' en ontwerper van dit juweel, is wellicht de beste schilder van katten ooit.

Het mag wel een paradox genoemd worden dat de inhumane - de term is veelbetekenend - massieve productie van goedkoop vlees, eieren en zuivel, die ook de grootschalige monocultuur van soja, maïs en andere gewassen met zich meebrengt, bijdraagt tot onze (overwegend) welvarende levensstijl en ons toelaat veel zorg en geld te besteden aan ons teergeliefd dierlijk gezelschap. De veearts hielp en helpt de dierenarts aan de kost...

Aan het einde van dit verhaal terugkijkend naar ons startpunt, het lastdier, dienaar van de mensen, dat zijn naam leende aan de ve(he)terinarius, kan men zich afvragen of de gezelschapsdieren van de dierenarts echt verschillen van de ezeltjes en de muilezels van de mulomedicus. In de essentie van hun bestaan verschillen ze niet. Hun leven ligt helemaal in handen van hun meesters, of die nu dierenrechtenactivisten zijn, industriëlen met grote veebedrijven, bruten of gewone luitjes die hun meestal vierpotige huisgenoten

liefhebben en verzorgen. De aanduiding veterinair heeft niets verloren van zijn (vergeten) originele inhoud. Kennis daaromtrent kan de rehabilitatie helpen verwezenlijken van de nederige ezels, muilezels en andere lastdieren die het mensdom verlostten van de slafelijke arbeid en... onze slaven werden.

Noten

- 1 Lefèbvre des Noëttes, R., *l'Attelage. Le cheval de selle à travers les âges. Contribution à l'étude de l'esclavage*, A. Picard, Parijs, 1931 (twee delen).
- 2 Amouretti, M.C., *L'attelage dans l'Antiquité. Le prestige d'une erreur scientifique*, *Annales. Economies, sociétés, civilisations*, 1991, jg. 46, nr. 1, p. 219-323; Raepsaet, G., *Attelage antique de la Gaule du Nord. Le système de traction par équidé*. *Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, 1982, jg. 45, p. 215-276; Spruytte, J., *Etude expérimentale sur l'attelage*. Crépin Leblond, Parijs, 1977, pp. 143.
- 3 Dunlop, R. H., Williams, D. J., *Veterinary Medicine. An illustrated History*. Mosby, St. Louis, 1996, p.158, p. 227-228; von den Driesch, U., Peters, J., *Geschichte der Tiermedizin*, Schattauer, Stuttgart, 2003, p. 85-89; p. 135 en 142.
- 4 Braekman, W.L., *Middeleeuwse witte en zwarte magie in het Nederlandse taalgebied*, KANTL, Gent, 1996, pp. 514.
- 5 Van der Linden, R., *Veesrijders in Vlaanderen*. In: *Oost-Vlaamse Zanten*, 1978, jg. 53 nr. 3-4, p. 137
- 6 Lox, H., *Stropdragers en de pot van Olen. Verhalen over Keizer Karel*, Davidsfonds, Leuven, 1999, p. 83, p. 198-199.
- 7 Woods, A. Matthews, S., "Little, if at all, removed from the illiterate farrier or cow-leech": the English veterinary surgeon, c.1860-1885, and the campaign for veterinary reform. *Medical History*, 2010, jg. 54, 29-54.
- 8 Gray, E.A., *John Hunter and veterinary medicine*. *Medical History*, 1957, jg. 1, 38-50.
- 9 Ganshof, F.L. (1957). *Qu'est-ce que la féodalité*, Office de Publicité, Brussel, 3de uitg., 1957, p. 119.
- 10 Heeroma, K. (ed.). *Liederen en gedichten uit het Gruuthuse-handschrift*, E.J. Brill, Leiden, 1996, p. 411-414.
- 11 von den Driesch, U., Peters, J., 2003, p. 85-89; 135 en 142
- 12 Dunlop, R. H., Williams, D. J., 1996, p. 158, 227-228.
- 13 Leclainche, E., *Histoire de la médecine vétérinaire*, Office du Livre, Toulouse, 1936, 247-248, 788.
- 14 Mammerickx, M., *Histoire des maréchaux vétérinaires en Belgique au 19e siècle*. *Annales de médecine vétérinaire*, 1997, jg. 141, 165-173.
- 15 Monballyu, J., *Heksen, hun burenen en hun vervolgers in de Leiestreek. Een sociale benadering van de heksenprocessen te Olsene en te Dentergem in 1660-1670*. *Handelingen*

van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 2003, jg. 57, 123-184.

- 16 Fröhner, R. (1928). Zur tierärztlichen Standesgeschichte. Veterinärhistorisches Jahrbuch 1928, jg. 4, p. 68-77.
- 17 Lane, J., Farriers in Georgian England, in A.R. Michell (ed.), The advancement of veterinary science: The bicentenary symposium series, volume 3: History of the healing professions: parallels between veterinary and medical history, Wallingford, CAB international, 1991, p. 99-117; Hill Curth, L., Care of the brute beast: animals and the seventeenth-century medical market-place. Social History of Medicine, 2002, jg.15, p. 375-92.
- 18 Remacle, L., Dictionnaire Wallon-Français, 2nd ed., Charles Gnusé, Liège en Leipzig, 1839, vol. 1, p. 117; Mammerickx, M., Histoire de la médecine vétérinaire en Belgique. Mémoires de l'Académie royale de Médecine de Belgique, 1967, p. 355-358, 364-365; van der Vliet, M., Dingeman van der Vliet, artiste vétérinaire (1792-1866). Argos, 2003, jg. 3, 362-374; 434-441.
- 19 Leclainche, E., Histoire de la médecine vétérinaire, Office du Livre, Toulouse, 1936, p. 247-248, 788.
- 20 Braeckman, J., Ethiek en het gedrag van mensen tegenover dieren. Een historisch overzicht. Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift, 1996, jg. 65, pp. 178-189 ; Herzog, H. (2010). Some we love, some we hate, some we eat. Why it's so hard to think straight about animals. Harper, New York. In vertaling: We aaien ze, we haten ze, we eten ze. Waarom logisch denken over dieren zo lastig is. Ten Have, Kampen, 2011, pp. 1-326.